

Вукић ИЛИНЧИЋ*

ОСНОВНЕ КАРАКТЕРИСТИКЕ ОПОЗИЦИОНОГ ПОКРЕТА У ЦРНОЈ ГОРИ У ДОБА КЊАЗА НИКОЛЕ ОД 1905. ДО 1910. ГОДИНЕ

Послије Берлинског конгреса 1878. године, Црна Гора је ушла у ред независних држава и стекла предуслове за бржи и неометан друштвено-економски развитак, који је био свакако спор, али осјетан. Са проширеном територијом и међународним признањем, Црна Гора је заинтересовала и страни капитал, нарочито италијански. Општој друштвеној надградњи доприносили су и угледни научни и културни посленици из осталих јужно-словенских земаља тога времена.

Међутим, овај искорак напријед у друштвено-економском животу резултираће све већим супротстављањем аутократској владавини књаза Николе и оданом му главарском слоју. Носиоци опозиционог дјеловања су били младићи школовани у иностранству који су доносили у отаџбину нове идеје, као и грађански слој који се постепено формирао у Црној Гори и коме је таква владавина представљала препреку у праћењу савремених токова тадашње Европе.

Као резултат позитивних процеса је први устав 1905. године, а о мотивима за његово усвајање нема опречних ставова у историјској и правној науци.

Аутори књиге „Црногорско судство кроз историју” сматрају мишљење, да је црногорски књаз прихватио устав самоиницијативно – из добре воље – демагошким маниром иманентним недемократским системима власти; да се ради, наиме, о једном изнуђеном уступку који није резултат личних хтјења и добре воље, него резултат историјских околности и стања духа једног народа, који је императивно захтијевао и добио уставни акт који ће послужити као основ за доградњу правног система, а тиме и за друштвени, еко-

* Магистар историјских наука, Музеји и галерије, Подгорица.

номски, политички и културни развитак на основама другачијим него до тада.¹

У прилог наведеном мишљењу иде и карактеристично обраћање црногорског суверена народу у лучинданском прогласу, кад за Устав и мотиве његовог доношења каже: „Кад је човјек члан просвијећенога човјечанства, он и слободан грађанин мора бити, тако држи ваш стари Књаз и Господар, који се у тим осјећајима родио, растао и настануо... Вријеме је дошло, синови Моји, да вас и с тим упознам и наоружам у размјеру прилика, околности и културнога развитка нашега. Дођите, дакле, около Мене, на Николдан, да вас саставим с Мојом владом, да се у срећном дослуху с њом и преда Мном, разговорите и снађемо сви заједно, што је најбоље за прави и здрави развитак Отаџбине...”²

Нови лист „Уставност” пише да је програм његовог рада, између осталог, и дужност настала доношењем Устава, која их је „нагнала” да што прије покрену тај лист како би путем објективне и јавне ријечи „могли истима послужити онако, како тражи дух Устава и задатак парламентарног режима... Устав, који је 6. децембра прошле године Његово Краљевско Височанство Књаз Господар даровао своме народу, сваком грађанину ове српске земље даје право, да у границама закона слободно може исказивати путем штампе своје мисли, погледе и увјерења...”³

О преласку с аутократског на парламентарни систем владања опрезније и критичкије пише „Народна Мисао”, први опозициони лист у Црној Гори: „Цијелом Европом заталасао се покрет за равноправност. Тај покрет закуцао је и на наша врата: и ево наш народ дочекао га је неизненађен, јер га је он већ одавно очекивао као природну пошљедицу организовања народног живота... Није тај препорођај постао код нас као пошљедица сукцесивне еволуције, него једноставно пошљедица борбе за опстанак, која се показивала као свјетлуцајућа искра у мраку. Наш народ налази се данас пред отвореним вратима; он је ето стигао до одређене мете сваког народа – уставом загарантоване слободе... Стојимо данас пред фактом, који има да одреди нови правац нашем народном животу... До тог логичног и корисног схватања доћи ћемо тек онда, када буде и најширим слојевима нашег народа задоминирала – уставна свијест. Ми и постављамо себи за најглавнији задатак, да заиста до тог резултата и дођемо. Ево на примјер: могу постојати мноштво најсавршенијих закона, који су можда плод јуристичких генија, али ће они бити само пушта обмана све дотле, док се не буду аплицирали по начелу правде и косеквенције. А када неће закони бити мртво слово?

¹ Др Светислав Мартиновић, Ратко Вукотић, Марко Дакић, *Црногорско судство кроз историју*, Цетиње, 1998, 438.

² „Глас Црногорца”, 42, 22. 10. 1905.

³ „Уставност”, 1, 4. 01. 1906.

Свакако онда, кад наш народ буде пруженим му средствима стражу чувао, на сваку неправилност код провођења позитивних закона најоштрије жигосао. Ето видите: устав може исто тако бити илузија све дотле, док се не би у дјело привели сви фактори тог широког појма, како нам то свједоче уставно неуставне државе. Ми морамо енергично радити... благостањем до просвјете, а просвјетом до слободe... Љуто се вара ко мисли, да у нашем народном карактеру нема природног дара и економских услова за еволуцију у том правцу. Има; али се до сада слабо водила брига о отме, него се ето још у овоме вијеку најпримитивније код нас обрађује земља... Капитал се трошио, а о резерви слабо се водило рачуна... кад би се ту и тамо појавио који глас протеста, они би дотичника сматрали непрајтељем ове земље, јер се је усудио дирати њихова права по некаквим традицијама и непотизму. Они су по тим истим правима повукли за собом читаву легију „одабраника“ те сви заједно тако чврсто опсјели важније јавне позиције, да би се то могло назвати државом у држави...”⁴

Новица Ракочевић за први црногорски устав каже да је, без обзира на његове мањкавости и конзервативност, у питању велики догађај и прекретница у историји Црне Горе – иако она није постала у правом смислу ријечи парламентарна и грађанска држава. Јер, иако је у Црној Гори остало доста старог, Уставом су ударени темељи модерној, европској, грађанској држави и омогућена политизација широких народних слојева, отворене уставне, парламентарне и политичке разлике и надметања.⁵

Јован Ђонових, тадашњи познати црногорски опозиционар, каже да је Устав, иако конзервативан, добром примјеном могао бити и бољи – „али то се није хтело или није умело”, да је по Уставу представницима народа и народу било допуштено оно што је изричито набројано, а све друго забрањено јер се књаз Никола тешко могао ослободити старих навика, те је сукоб старих и младих генерација био неизбјежан.⁶

Устав су критиковали и црногорски студенти у Београду. Сумњали су у књажеве добре намјере, па су у летку под називом „Ријеч црногорске универзитетске омладине” изнијели свој став и књазу Николи ставили до знања да је Устав резултат околности, те да „даривање слободe није баш од слободне и добре воље...”⁷

⁴ „Народна Мисао”, 1, 3. 9. 1906., под насловом: „У добри час”.

⁵ Новица Ракочевић, *Црногорска народна скупштина 1906-1914*, Подгорица, 1997, 21.

⁶ Јован Ђонових, *Уставне и политичке борбе у Црној Гори 1905-1910*, Београд, 1939, 57.

⁷ Исто, 52-54; Видјети: *Устав за Књажевину Црну Гору* (фототипско издање из 1905. г.), Цетиње, 1993.

Друга студентска прокламација, из априла 1906. године, огорчила је књаза и владу. Потписнике су предали суду, који ће им судити у октобру исте године. Студенти се на суду нијесу бранили, већ нападали режим, што им је донијело велике симпатије. Посебно је био запажен Марко Даковић. Суд је оптужене ослободио, с образложењем да прокламација није била увреда и клевета књаза и да се због критике не може кажњавати.⁸

Суђење студентима на Цетињу изазвало је велику медијску пажњу. „Народна Мисао” пише да омладина није никада ни мислила да вријеђа свога господара, већ да је, осјећајући љубав према својој земљи, у жељи да она не изостаје за другим културним земљама, „може бити... поједине грешке боље примила к срцу и оштрије се о њима изразила. На жељени глас о реформама и уређењу у својој земљи, омладина је дала израза свом осјећају и може бити изрекла свој суд о дореформном стању и у исто вријеме пропратила пут, којим је влада почела у данашњем времену корачати. Васпитавајући се у Србији земљи слободној, наша је омладина видјела, како се оштро критикује свака погрешка и сваки недостатак у државној управи. Она је видјела да је Црна Гора примила Устав по којему је слобода ријечи гарантована, а сигурно није ни гледала на закон о штампи којим се та слобода постепено уводи, па чак и не до оних граница које јој је Устав определијелио. Ми отворено признајемо, да кривимо владу што није разумјела омладину, њен омладински жар и љубав према отаџбини... Али наша је омладина, као свјесни синови ове земље, као прави грађани дошла до одговора своје грађанском суду, да се покорава законима и онда када може избјећи његове посљедице. Ми се таквим будућим грађанима радујемо и ми их поздрављамо, јер су нам они тиме показали пут којим мисле у животу ићи... Суд ће у првом политичком процесу знати примјеном новодобивене слободе, и правду изрећи у духу наших нових закона, а не стриктно, тим прије што је нама свима на срцу како интерес и углед нашег Господара, тако и наше омладине”.⁹

„Народна Мисао” извјештава са самог суђења на Цетињу: да је „претрес ђачке парнице” јаван; да је присуствовало толико публике „да није могла стати у судници”; да је омладина протествовала због присуства полиције у лику Цвјетка Церовића, кога је суд означио као тужиоца; да је послје узео ријеч омладинац Ражнатовић да представи судијама и публици личност владиног тужиоца као „ствар, која би у многим допринијела што правилнијој моралној оцјени данашње владе...”, а послје подне говорио је „пуне четири уре Даковић, те је нагласио, да је омладина још више рекла у својој брошури – било би оправдано...”.¹⁰

⁸ Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина...*, 22-23.

⁹ „Народна Мисао”, 6, 8. 10. 1906.

¹⁰ Исто, 10, 5. 11. 1906., под насловом: „Ђаци од 1. новембра пред судом”.

Суд је донио ослобађајућу пресуду, што је пропраћено општим одобравањем јавности, манифестацијама и овацијама грађана црногорске пријестонице.¹¹

Међутим, избори за Законодавну скупштину, одржани у септембру 1906. године, биће за почетак политичке борбе коју су пратила „дјела неодмјерене жестине, терора, злоупотребе власти, завјера, политичких и судских процеса”, што је трајало малтене све док је Црна Гора постојала као независна држава.¹²

Скупштина народних посланика, изабрана за четворогодишњи скупштински период, први пут се састала на Лучиндан 1906. године, а отворио ју је књаз Никола пријестоном бесједом, која ће послужити за расправу, сучељавање гледишта и диференцијацију ставова, као и груписање посланика – што ће се у даљем скупштинском раду наставити.¹³

Посланик прве Црногорске народне скупштине Јанко Тошковић каже да су се у самом почетку конфротирали млађи и радикални посланици са старијим и режиму оданим људима, да је по извршеној верификацији мандата изабрано Предсјетништво у које су ушли млађи посланици, а за предсједника су изабрали војводу Шака Петровића, бистрог и разборитог човјека који је, иако из главарског слоја, за књаза био непоћудан.¹⁴

У Народној скупштини брзо се на удару нашла и прва уставна влада Лазара Мијушковића, која је, не чекајући да јој се изгласа неповјерење, поднијела оставку у новембру 1906. године. Мандат за састав нове владе књаз Никола ће повјерити човјеку којег ће подржати већина посланика, судији великог суда и народном посланику Марку Радуловићу, касније члану „Народног клуба”.¹⁵

Народни посланици су у почетку наступали у своје име, самостално, али је убрзо спонтано, идејно и програмски, почела да се издваја скупштинска већина истомишљеника. Тако је дошло до оснивања „Клуба народних посланика”, за чијег је предсједника изабран предсједник Скупштине Шако Петровић. Клуб народних посланика је био основ за формирање Народне странке, прве политичке организације у Црној Гори, популарно назване

¹¹ Исто, под насловом: „Радосна вијест”, доноси вијест од 2. новембра, да је омладина ослобођена. Омладина исовремено шаље телеграм редакцији: „Суд нас је ослободио; кроз улице манифестације; у грађанству велико весеље, поздрав честитом никшићком грађанству – шаљу Ослобођени омладинци”.

¹² Никола Шкерковић, *Црна Гора на освијету XX вијека*, Београд, 1964, 120.

¹³ Видјети: Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина*, 28.

¹⁴ Јанко Тошковић, *Мемоари*, Цетиње, 1974, 21-22.

¹⁵ Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина...*, 53; Ј. Ђонових, н. дј., 78.

клубашком (Клубаши). Странка је формирана у фебруару 1907. године. Програм Странке је штампан у Дубровнику.¹⁶

Један од потписника програма Народне странке, посланик Јанко Тошковић, каже да је за основу програма странке послужио „програм Радикалне странке Краљевине Србије, који је у оно вријеме владе Обреновића био напредан и револуционаран”, и да је са незнатним измјенама прилагођен црногорским приликама.¹⁷

Народна странка имала је већину у тадашњем сазиву Скупштине, а брзо је основала и своје мјесне организације у цијелој земљи. Највећи поборници њених идеја постају учитељи, свештеници, а и понеки племенски капетан, барјактар и други истакнутији људи у народу.¹⁸

Према програму, Народна странка залагала се за јасну националну политику, за демократију и социјалну правду, јер „...држава није ради појединих друштвених сталежа, већ ради свију подједнако. Држављани су дужни испуњавати све обавезе према држави, али је држава такође дужна: да својим држављанима зајемчи миран и слободан живот; да им пружи помоћ и упуту их на правилан пут; дацијални терети, које држављани носе, нијесу зато, да створе удобност појединцима, већ да их она њима врати у другом облику: правосуђу, просвјети, привреди итд.”

Странка ће се борити за „политичке слободе свију држављана у Домовини у демократском правцу: слободу штампе, слободу зборова и удружења, опште и тајно право гласа при изборима; личну и имовинску сигурност, равноправност пред законима и властима, слободу политичког увјерења, обезбјеђење тајне писама; олакшање кулука; да не буде пријекних судова; што ширу општинску самоуправу... да се води озбиљно рачуна о здрављу народа, да се поправи наше рђаво економско стање и уреди правилно финанасирање; да се породичне задруге не распадају... Сматрајући да је православна вјера постала и развијала се у спољашњем животу по правој Хри-

¹⁶ Н. Ракочевећ, *Црногорска народна скупштина*, 42, 61-62; Видјети: *Програм Народне странке у Црној Гори*, Дубровник, без датума издања, штампала „Српска Дубровачка штампарија Др. Грацића и др.”.

¹⁷ Ј. Тошковић, н. дј., 39; Програм Народне странке потписали су следећи посланици: војвода Шако Петровић, Марко Радуловић, Никола Јовановић, Андрија Радовић, Бајо Гардашевић, Васо Ђулафић, поп Војин Поповић, поп Вуко Поповић, војвода Гавро Вуковић, Гаврило Церовић, др Душан Матановић, војвода Ђуро Церовић, Илија Бојовић, Јанко Тошковић, Јовета Бакић, Марко Вукотић, Марко Петровић, Милија Павићевић, др Милован Марушић, Милосав Раичевић, поп Милосав Томић, Митар Вукчевић, Митар Ђуровић, Михаило Ивановић, поп Никола Симовић, Никола Бајагић, поп Ново Станишић, Радоје Поповић, сердар Саво Пламенац, Саво Ђурашковић, Симо Шобајић, Спасоје Радуловић, Спасоје Пилетић и поп Шпиро Глиговић. (Програм Народне странке, н. н., 14-15).

¹⁸ Н. Ракочевећ, *Црногорска народна скупштина*, 62.

стовој науци, у којој нема ропства и господства, и да је вазда одговарала и одговара демократским тежњама српскога народа, те је увијек била народна, слободоумна, то ће и Народна Странка радити: да се она одржава на достојној висини; да се државни надзор распостире и заштићује сваку вјероисповијест и осигура јој слободан развитак... Народна странка тражиће од својих чланова да раде на подизању српске културе... да се што јаче шири друштвени морал и знање у све слојеве народа; да се што јаче буди народна свијест о интересима Српства и постигнућа његових идеала; да изобличава интриганте, клеветнике и ласкавце.” Даље се програмом странке уређују: администација, правосуђе, просвјета, привреда, финансије, војска.

У спољној политици, Народна странка је за слогу са „свим балканским народима, на принципу, свакоме своје”, затим, „да се одржава јача веза са потлаченим Србима; да се споразумно ради са Србијом и тежи на остварењу националних циљева; да се гаји идеја о југословенској заједници; да се одржавају добри односи са сусједним и другим државама, а особито да се одржава већ стечено и досад ничим не помућено пријатељство са моћном заштитницом Руском Империјом”.¹⁹

Новица Ракочевећ каже да је књаз Никола Скупштину сматрао исувише радикалном. Већина у Скупштини припадала је Клубу Народне странке, који је захтијевао скупштински преглед старих рачуна, ревизију Устава, одлучну националну политику и тијесну сарадњу са Србијом и Русијом, успостављање демократских односа у земљи, те да се пријестоница пренесе у унутрашњост – у Подгорицу.²⁰

Стање у Скупштини прекинуо је сам књаз, изазвавши кризу владе, која је поднијела оставку јануара 1907. године. Мандат за састав нове владе књаз Никола је повјерио Андрији Радовићу, којега је, за разлику од претходног предсједника владе Радуловића, сматрао својим човјеком, оданим и послушним. Међутим, Радовић је такође покушавао да разувјери књаза да већина у Скупштини није непријатељ њему и династији Петровић, да у њеном раду нема ништа супротно идејама књажевим и његових предака.²¹

Да би се успоставила скупштинска противтежа, опозициони посланици по наговору двора организују свој блок од конзервативних, вирилних (по положају) посланика. Вођа ове политичке организације био је Лазар Мијушковић, а назваће се „Права народна странка” – познатија као „Праваши”. Књаз Никола је желио да успостави баланс између клубаша и праваша.

¹⁹ Програм Народне странке, н. н., 7-14.

²⁰ Н. Ракочевећ, *Црногорска народна скупштина*, 64.

²¹ Ј. Ђоновић, н. дј., 81; Ј. Тошковић, н. дј., 37-40.

Предложио је коалициону владу, што први нијесу прихватили, а влада Андрије Радовића је поднијела оставку.²²

Нову владу, априла 1907. године, образовао је др Лазар Томановић, који није припадао ни једној политичкој групацији у Скупштини. Родом из Боке, Томановић није био везан црногорским братственичким и племенским везама. Нови мандатар је имао велико животно искуство и образовање, докторат правних наука стекао је у Грацу, бавио се судском и адвокатском службом, а био је и посланик Боке у далматинском сабору. Лазар Томановић је дошао у Црну Гору за вријеме ослободилачких ратова 1876. године. Једно вријеме је уређивао „Глас Црногорца”, а био је у неколико наврата члан или предсједник Великог суда. За вријеме његове владе (до јула 1912) десиће се важни догађаји у спољној и унутаршњој политици Црне Горе.²³

Клуб Народне странке тражио је од Томановића да продужи рад Скупштине. Међутим, он није имао инструкције са највишег мјеста и одговорио је: „Ја од кад сам први пут прешао у Црну Гору, само знам за Господара и само ћу његове ријечи да слушам”. Књажев указ о промјени владе и одлагању рада Скупштине у ствари је знак да се она у том сазиву неће састати, тако да је скупштински сазив за период 1906-1909. године распуштен крајем јуна 1907. године, а заказани су нови избори.²⁴

Томановићевим доласком на чело владе, грађанске слободе гарантоване Уставом ће се све више кршити, а политичка криза ће доживјети врхунац и прерасти у терор власти према члановима Народне странке. Кампању против њих водиле су присталице Праве народне странке-која тада и није била странка у правом смислу ријечи, већ странка у оснивању. Прваци Народне странке били су уплашени, као уосталом и највећи дио народа. Многи су емигрирали из земље, као Марко Даковић, Андрија Радовић, Бајо Гардашевић, Саво Ђурашковић, Васо Ђулафић и други.²⁵

Довољно је било да неко човјека пријави из зависти, па да овај оде на робију, као што је био случај са војводом Лазаром Сочицом. Неки су били у кућном притвору, међу њима књажеви рођаци у Никшићу – Божо Петровић, бивши предсједник Министарства; Шако Петровић, бивши предсједник Скупштине и посланик; Марко Петровић, бивши посланик. Рачуница власти је била да народ размисли: кад ови страдају, „шта онда њих сиромаш-

²² Видјети: Јагош Јовановић, *Историја Црне Горе*, Цетиње-Подгорица, 1995, (друго исправљено и допуњено издање), 351-352.

²³ Видјети опширније: Н. ракочевић, *Црногорска нар. Скупштина*, 65-66; Некролог редакције часописа „Записи” члану др Томановићу, *Записи*, књ. XI, св. 6, децембар 1932. 359-360; Коста Милутиновић, *О јолићком лику Лазара Томановића*, *Историјски записи*, 1976, 3-4, 492-519.

²⁴ Н. Ракочевић, *Црногорска народна скупштина*, 65-66.

²⁵ Исто, 73-73.

хе чека”. Дешавала су се и убиства појединих присталица Народне странке, нпр. сердара Сава Пламенца у Улцињу, за кога се званично тврдило да је извршио самоубиство.²⁶

Под таквим условима, у октобру 1907. године одржани су избори, познати као „Томановићеви избори”, или „Господарева комедија”. Због страха за свој живот и породицу, врло мали број присталица и чланова Народне странке се и кандидовао, тако да ће у нови сазив Скупштине ући свега два посланика ове странке, али ни они неће остати вјерни њеном програму.²⁷

Монтирани избори су указали на немогућност законите борбе, тако да се опозиција била скоро повукла у илегалу. Бивши предсједник владе Андрија Радовић, у кругу својих истомишљеника, како тврди Симо Поповић, говорио је у очајању: „Не помаже нам ништа, што не би бомбе на сваку страну Црне Горе запуцале као у Русију.” Симо Поповић се позива и на једно писмо Митрофана Бана, у којем се тврди да је био надзор „над свим и свачим”.²⁸

Убрзо по даласку на чело владе Томановић ће укинути опозициони лист „Народна Мисао” из Никшића, као и лист из Подгорице – „Слободна Ричеч”, опробаним методама упада у просторије редакција и уништавањем штампарије у Никшићу.²⁹

Црногорска емиграција и студенти давали су снажну подршку Народној странци. Студенти су били организовани у „Клубу црногорске универзитетске омладине” и често су упућивали оштре критике режиму у Црној Гори. Нарочито је била оштра реакција на вијести да су се посљедњи избори хтјели искористити за изазивање нереда, који би били повод за ликвидацију вођства Народне странке. Предсједник овог удружења Тодор Божовић набавио је бомбе и послао их у Црну Гору, што је повјерио најбољим друговима.³⁰

Прма Новици Ракочевићу, одлука о употреби бомби донесена је у Боки, гдје су отпутовали Божовић, Ђоновић, Војводић и типограф Рајковић, а чекао их је Марко Даковић. Новац за пут им је обезбиједио црногорски емигрант Никола Вукотић, братанић црногорске књагиње Милене, који је у том периоду био активни капетан србијанске војске. Бомбе су упућене и другим правцем, преко Старе Србије – тада под турском влашћу. Бомбе донесене у Боку биле су повјерене на чување типографу Рајковићу, који је требало по плану и да их унесе у Црну Гору. Акцију је Рајковић открио –

²⁶ Симо Поповић, *Мемоари*, Цетиње-Подгорица, 1995, 501-506.

²⁷ Ј. Јовановић, н. дј., 354.

²⁸ С. Поповић, н. дј., 506-507.

²⁹ Ј. Тошковић, н. дј., 50-51.

³⁰ Новица Ракочевић, *Црногорски студентии на универзитетии у Београду*, „Универзитет у Београду 1838-1988”, Београд, 1988, 804-808.

бомбе је директно предао полицији на Цетињу. Полиција је, једноставно, сазнала и заплијенила и оне бомбе које су ишле преко турске територије.³¹

Поставља се питање: колико је ова акција имала везе са првацима Народне странке. Јагош Јовановић сматра да су дипломирани правници Марко Даковић и Лазар Дамјановић, по доласку у Боку, ступили у везу са извјесним људима како би их придобили за метод борбе по угледу на руске револуционаре-есере, са циљем да убију књаза и најистакнутије представнике власти. Међутим, није дошло до договора између студената и првака Народне странке.³²

Режиму у Црној Гори је добродошло откривање завјере за још жешћи обрачун са опозиционим покретом. Оптужили су многе организације и удружења у Србији, као и званичну власт Србије, за мијешање у унутрашње ствари Црне Горе. Из тих разлога црногорски режим се одлучио на велики судски процес. Први законски акт новоизабране Скупштине био је доношење „Закона за суђење анархистичких злочина”, по којем ће се судити окривљеним у „бомбашкој афери”. На захтјев црногорске владе, у Београду су ухапшени Црногорци који су били умијешани у аферу, међу њима Божовић и Ђонових, који ће у београдском затвору Главњача провести 75 дана. Међутим, србијанска влада није удовољила захтјеву за екстрадицију, правдајући се законским препрекама.³³

Окривљенима у афери с бомбама, откривеној 23. октобра 1907. године (по старом календару), судски процес трајао је од краја маја до средине јуна 1908. године. На процесу ће се појавити као свједок Ђорђе Настић, познат као аустријски агент. Он ће оптужити српскога краља Петра, престолонаследника Ђорђа³⁴ и организацију „Словенски југ”, као главне виновнике завјере.³⁵

Настићево свједочење је изазвало буру протеста у српском и иностраном јавном мњењу. Писало се да је цијела ствар на Цетињу измишљена да би се угушила опозиција у земљи. Настић је називан најамником, а неки листови писали су да не могу вјеровати да се таквим методама служи књаз Никола, а да иза свега стоји Аустро-Угарска како би завадила Србију и Црну Гору.³⁶

³¹ Исто, 809; Видјети опширније: Ј. Ђонових, н. дј., 101-168.

³² Ј. Јовановић, н. дј., 354-357.

³³ Н. Ракочевић, *Црногорски студентски на универзитету у Београду...*, 809.

³⁴ Ђорђе Карађорђевић, *Истината о моме животињу*, Београд, 1969, 210-211. Принц Ђорђе за оптужбе каже: „...ја са болом констатујем да се у логици мога дедо или можда у његовим намерама нешто изменило...”.

³⁵ Н. Ракочевић, *Црног студентски на унив. у Београду*, 809; Видјети: Ђорђе Настић, *Финале*, Загреб, 1908; Исти аутор, *Моје афере*, Загреб, 1908.

³⁶ С. Поповић, н. дј., 533.

Информације о завјери књаз Никола је добијао од аустроугарских агента. У ту сврху била је ангажована и Земаљска влада Босне и Херцеговине – тврди Новица Ракочевић. Даље каже да је било потребно што више продубити неповјерење између званичне Србије и Црне Горе уочи намјераване анексије Босне и Херцеговине. Удио аустроугарских институција у афери потврдио је и сам Томановић, а у том циљу је пронађен и „фамозни Настић”. Србијански дипломата са Цетиња, Јован Јовановић, извјештава да су страни посланици мишљења да је бомбашка афера удешена да би се још жешћи клубаши прогонили.³⁷

Аустроугарским плановима Настић ће послужити за још једну аферу. Наиме, уочи намјераване анексије Босне и Херцеговине, објављена је Настићева брошура „Финале” 1908. године, у којој се тврдило, ни мање ни више, него да су вршене припреме за општу револуцију свих Јужних Словена. На основу тога ће се у Загребу монтирати „Велеиздајнички процес” против угледних Срба.³⁸

Суд за суђење анархистичких злочина пресудио је 14. јуна 1908. године: да се казне смрћу Тодор Божовић, Марко Даковић, Јован Ђоновић, Петар Новаковић, Ђуро Војводић и Васо Ђулафић; вјечитом робијом Радоња Поповић, Симо Шобајић и Вујадин О. Вујачић; четрдесет их је осуђено на различите временске казне, од двије до двадесет година затвора; услед недостатка доказа ослобођена су двојица, а један је ослобођен као невин.³⁹ Првој тројци осуђених на смрт суђено је у одсуству. Под великим притиском демократске јавности и по савјету Русије, књаз Никола је смртне казне замијенио вјечитим робијама.⁴⁰

Симо Поповић каже да помиловање завјерника није имало никаквог ефекта, јер је мало ко вјеровао да ће смртне казне бити извршене. Међутим, поништавање пресуде цетињског суда ишло би у прилог Настићевим жртвама у Загребу, њиховим ослобађањем, али књаз Никола није то учинио. Осуда Срба у Загребу представљала је доказ против осуђених на Цетињу и потврду става да је Београд „гнијездо завјера не само против његова живота и његове династије, него, ето, и протива цјелокупности Аустрије...”⁴¹

³⁷ Новица Ракочевић, *Политички односи Црне Горе и Србије 1903-1918*, Цетиње, 1981, 59.

³⁸ Владимир Ћоровић, *Односи између Србије и Аустро-Угарске у XX веку*, Београд, 1936, 137.

³⁹ ДАЦГ, ф. Васојевићка афера, ф. 2, Пресуда, бр. 511-1908, 14. 6. 1908.

⁴⁰ Н. Ракочевић, Црн. студ. на унив..., 809; Ј. Јовановић, н. дј., 360.

⁴¹ С. Поповић, н. дј., 537-539; Стево Л. Лопичић, Цетињска бомбашка афера у вези са загребачким процесом, Београд 1927. Лопичић је био иследник у бомбашкој афери, за коју у уводу књиге између осталог каже да је то било стрмоглављење црногорске званичне политике, гдје и његова личност заузима „скромно и не-

Поповић даље пише да је афера проузроковала још већи пад угледа књаза Николе. Нарочито је била тешка Масарикова изјава, да има доказе који не допуштају никакву сумњу, да је главом књаз Никола обавијестио „аустријску владу о велеиздајничкој завјери“.⁴²

Осудом у бомбашкој афери није ликвидирана опозициона борба, нити политички и полицајски терор режима Лазара Томановића. Сваки наступ појединца или групе, који је долазио од клубашки обиљежених грађана, власт је сматрала сумњивим, непријатељским и издајничким. Свако потказивање служило је властима као повод за вођење детаљних истрага и подизање судских оптужница.⁴³

Већина посланика у Скупштини била је изабрана на нерегуларним изборима и били су крајње послушни влади и књазу Николи. Међутим, и они су праћени од стране управних и полицијских власти, а због најмање сумње су често западали у немилост. Поједини бивши посланици и функционери били су принуђени да траже уточиште у емиграцији, као што је бивши предсједник владе Андрија Радовић.⁴⁴

Режимски притисак на присталице Народне странке, и уопште на слободолубиве људе, резултирао је оснивањем тајне организације, јер се дошло до закључка да се легалним средствима просто немогуће борити за уставне и личне слободе. Народна странка, као легална политичка организација, по изрицању пресуде у бомбашкој афери и терора последије тога, практично није ни постојала, тако да су се поједине њене присталице одлучиле за радикалне мјере.⁴⁵

завидно мјесто. Очекујући да то учине други, позванији од мене, ја се одужујем својој дужности и овом књижицом у којој сам, обилазећи познате ствари, покушао изнијети оно што сам видио иза кулиса... они исти људи који су, са Бечом и Софијом, изводили Бомбашку Аферу, данас под фирмом једне жалосне странке, настављају њену сахрањену замисао, заводећи необавијештене Црногорце подгријавањем мржње противу Београда...”.

⁴² С. Поповић, н. дј., 540.

⁴³ Н. Шкерковић, н. дј., 469.

⁴⁴ НМЦГ БАО, ф. Никола I, к. за 1909, бр. 11, тел. бр. 434, посланик Милисав Николић књазу Николи – преко дежурног ађутанта у Ријечи Црнојевића, 13. 02. 1909; Писмо Јагоша Радовића књазу Николи, бр. 23. Јагош Радовић је отац Андрије Радовића. Андријино емигрирање довело је њихову фамилију у Мартинићима (Бјелопавлићима) у немилост и била је стална мета полиције. У немилости је пао и зет Радовића командир Никола Митровић из Братоножића. Митровић је војну школу завршио у Италији, широког образовања тога времена, борац за грађанске и личне слободе. Као такав био је принуђен да остави војну службу, а често је хапшен и затваран.

⁴⁵ Н. Шкерковић, н. дј., 472.

О тајној организацији Народне странке доста површно се писало и национална историографија није у довољној мјери расвијетлила њену улогу, циљеве и посљедице. Димитрије Димо Вујовић само у пар редака констатује, у свом дјелу „Уједињење Црне Горе и Србије”, да је тајна организација настала са циљем да ослободи осуђене у бомбашкој афери и да насилно промијени режим. О програму и циљевима, као и статуту тајне организације, доста детаљније је писао Никола Шкерковић.

Шкерковић каже да су иницијативу за оснивање „Тајне организације Народне странке” дали: Никола Митровић, Душан Поповић, Мићо Вукчевић, Никола Лековић, Јовета Ћетковић, Илија Б. Петровић, Нешо Стијовић, Бећко П. Божовић и Нешо Пилетић. Одлука је донесена на састанку у Подгорици у стану Душана Поповића, 6. августа 1908. године. Тврдили су да се од књаза Николе и актуелног режима не може очекивати успостављање парламентарног система; да се до њега може доћи само насилним путем; да се на пријесто доведе престолонаследник Данило, за којег су мислили да је либералан и склон завођењу уставног и демократског поретка. Програм тајне организације остао је исти као илегалне Народне странке, само се „силом прилика” мијења начин борбе за реализацију тог програма. Шкерковић наводи да се, према извјештајима организатора тајне организације, она брзо ширила и захватила цијелу Црну Гору, а да је статут организације написао Никола Митровић по угледу на италијанско тајно политичко удружење, звано Карбонари. Цијелом организацијом руководио је „Земаљски централни одбор”, чији је предсједник био Митровић.⁴⁶

Планове тајне организације ће прекинути догађаји у Васојевићима. Наиме, достава једног полицијског агента о састанцима клубаша у Слатини код Андријевице, у ноћи 24/25. августа 1909. године (по старом календару), узнемирила је многе активисте који су, из страха да буду откривени, пребјегле на оближњу, тада турску територију.⁴⁷

Овај догађај је узнемирио и младог потпоручника Барске чете Краљског батаљона Петра Ђиновића, иначе члана тајне организације. Случај у Слатини окарактерисао је као откривање тајне организације. Сматрао је да је угрожен цио њен план, као и он лично. Ђиновић се самоиницијативно одлучио за акцију са својом четом у ноћи 28/29. августа 1909. године (по ста-

⁴⁶ Видјети опширније: Н. Шкерковић, н. дј., 472-488; Димитрије Димо Вујовић, *Уједињење Црне Горе и Србије*, Титоград, 1962, 56.

⁴⁷ ДАЦГ, ф. МУД УО, ф. 92, бр. 3822. тел. бр. 3063, Обласна управа Министру унутрашњих дјела; Обласни управитељ из Подгорице Велиша Лазовић Министру унутрашњих дјела, арх. бр. 3877, тел. бр. 1811, 14. 9. 1909. (нови кал.); Н. Шкерковић, н. дј., 488-489.

ром кал.), мислећи да ће на тај начин изазвати оружану акцију у цијелој земљи и тако остварити главни циљ тајне организације.⁴⁸

Ђинових је са својом четом да заузме барутану (војно слагалиште) на Рудом Брду, у селу Краљима код Андријевице. Војницима је објаснио да је то наредба са највећег мјеста, при чему је помињао престолонаследника Данила и друге високе званичнике тадашње црногорске власти. Војници су били збуњени, а то је искористио питомац подофицирске школе са Цетиња Богдан Лабовић, иначе мјештанин у Ђиновихевој чети. Већина војника је отказала послушност и разбјежала се, а Ђинових се, видјевши да је акција пропала, одметнуо у шуму.⁴⁹

Послије Ђиновихевог неуспјеха покренут је практично цио полицијски и управни апарат државе. Настала су многобројна хапшења, претреси кућа, нарочито на подручју тадашње Морачко-васојевићке и Зетско-брдске области. Већина одбјеглих је доста брзо ухапшена, као и сам Ђинових и његов вјерни пратилац војник Миљан Брадић. Истрага је вођена под непосредном контролом министра унутрашњих дјела Јована Пламенца.⁵⁰

Овај догађај познат је као васојевићка афера, а оптуженима је суђено у Колашину (Колашински процес) – административном центру тадашње Морачко-васојевићке области. За ту прилику образован је ванредни војни суд, на челу са предсједником, бригадиром Мијајлом Вучинићем. Оптужени нијесу имали браниоца, а војни државни тужилац је био поткомандир Петар Ђурашковић.⁵¹

Чланови суда, као и предсједник, били су људи одани двору и књазу Николи. Суд је у цјелини био нестручан. Предсједник суда Вучинић био је нешколован, а државни војни тужилац, ранији перјаник Ђурашковић, „једва писмен”. Ниједан од осам чланова суда није био правник, што је унапријед стварало, не улазећи у кривицу оптужених, сумњу у праведну пресуду.⁵²

Према Симу Поповићу, књаз је наредио да се главни виновници завјере осуде на смрт: „морају се стријељати ови галиоти, да другијема проганима не пада више на памет, да се живи чују. Да су бомбаши стријељани не би сада до овога дошло...”.⁵³

⁴⁸ Н. Шкерковић, н. дј., 490.

⁴⁹ ДАЦГ, ф. МУД УО, ф. 92, бр. 3821(3), тел. Бр. 3064, 11. 9. 1909. (нови кал.), Обласан управа Министру унутрашњих дјела; „Политика”, 2039, 20. 9. 1909, пише да на челу завјере стоји књаз Данило, а вијест шири млађи брат Мирко ради компромитације брата, а у бр. 2049, 30. 9. 1909, Политика преноси писање софијске „Вечерње Поште”, да је Данило умијешан у аферу.

⁵⁰ ДАЦГ, ф. Васојевићка афера, ф. л., тел. бр. сл. (хитно), ком. Радоњић из Андријевице Обласној управи Колашин.

⁵¹ Исто, Оснивање „Књажевског Великог Војног Суда”, бр. 4258, 6. 9. 1909, наредбом Министра војног од 4. 9. 1909. године.

⁵² „Цетињски вјесник”, 79, 10. 10. 1909; Н. Шкерковић, н. дј., 493.

⁵³ С. Поповић, н. дј., 546.

Књаз Никола је о судбини главних виновника завјере разговарао и са руским отправником послова на Цетињу. Рекао је, да је овога пута ријешено да дјелује неумољиво, јер је чврсто увјерен да до ове завјере не би дошло да су стријељани виновници бомбашке афере. Даље му је рекао да је завјера дјело србијанских политичара и при том прозвао извјесног Спалајковића, а да је детаље истраге ријешено да чува у дубокој тајности због непријатеља словенства, првенствено Аустро-Угарске, и да је „чврсто духовно јединство међу Србима тако страшно за њихове непријатеље, а да је то јединство поново добило тежак ударац из Београда”.⁵⁴ У другом извјештају руски дипломата говори о односима између књажевих синова поводом завјере: „по многим обиљежјима и подацима може се уочити да је нова свађа међу браћом поникла на основу несрећног колашинског инцидента...”⁵⁵

Колашински судски процес трајао је више од два мјесеца. Пресуда је обухватила 103 лица, од којих је 11 осуђено на смрт. Пет лица осуђених на смрт било је у рукама власти. Стријељани су 16. новембра 1909. године (по старом кал.) у завичајним мјестима. Петар Ђиновић, Михаило Јојић и Радисав Рачић стријељани су у Андријевици, а Илија Петровић и Петар Митровић у Подгорици. Остали су осуђени на различите временске казне, од двије и више година – укључујући и вјечиту робију; једно лице је добило ослобађајућу пресуду због недостатка доказа, а као невино четворо је ослобођено.⁵⁶

Стријељања су изазвала огорченост у народу, нарочито у областима из којих су били стријељани, тако да су поједини високи функционери ишли чак и по кућама појединаца да објашњавају поступак режима, нарочито квалификацију да су стријељани издајници.⁵⁷

Руски дипломата такође тврди да је казна оставила „мучан утисак, проишавши из садашњег поретка и садашње примјене силе, да нико не смије отворено показати неслагање или било какву критику...”⁵⁸

Стријељање је изазвало оштру осуду и јавног мњења ван Црне Горе. Организовани су протести и митинзи у многим градовима на јужнословенском простору, а у иностранству у многим универзитетским центрима. У Србији главни организатори протеста били су Клуб црногорске универзитетске омладине, са предсједником Крстом Поповићем, и Социјал-демократска стран-

⁵⁴ НМЦГ БАО, ф. Приновљени рукописи, к. за 1909., руски отправник послова Дјаченко Министру иностраних дјела, тел. бр. 44, Цетиње, 7. 10. 1909.

⁵⁵ Исто, друго, по све тајно писмо, 21. 12. 1909.

⁵⁶ ДАЦГ, ф. Васојевићка афера, ф. 1, Пресуда; „Глас Црногорца”, 39. 12. 1909; Н. Шкерковић, н. дј., 493.

⁵⁷ ДАЦГ, ф. МУД УО, ф. 93, арх. Бр. 4640, тел. Бр. Службено, 18. 11. 1909, Лакић Војводић министру Пламенцу, у коме између осталог каже: „Мишљења сам поћи по капетанија да савјетујем народ...”

⁵⁸ НМЦГ, ф. Приновљени рукописи, к. за 1909, Дјаченко министру иностраних дјела, Цетиње, 21. 11. 1909, бр. 51.

ка Димитрија Туцовића. Протесет је организовала и „Универзитетска омладина” у Загребу, „Српска академска омладина” у Инзбруку, „Учитељска омладина” из Алексинца, Срби у Минхену и Берлину, Црногорци настањени у Топлици, „Југословенски клуб” из Споканеа (Америка) и други.⁵⁹

„Црногорска универзитетска омладина” је објавила „Споменицу колашинским жртвама”, у којој је сажела говоре, чланке, обавјештења за јавност појединих удружења у вези са пресудом у Колашину. У уводном дијелу се најоштрије осуђују црногорски режим и Лазар Томановић: „Сад ће да се наврше три године од како је са Цетињске Оцаклије добио наредбу један туђи поданик за ношење фирме црногорске владе. Тај политички хермафродит извршио је наредбу и образовао владу народне поруге, а помоћу и наредбом оцаклије учопорио је при таквој влади и једну Скупштину... Сваки откуцај рањеног и притајеног срца народна влада је разрогаченим очима одсликала у виду опасности за династију, да би грађанском крвљу писане рачуне подносила династији на исплату... Не значи ли у Црној Гори име Михајла Вучинића ископање толико угледних домова црногорских?... По наредби својих господара, по својој наклоности цио вијек је провео у ископничком испољавању свих махна једног рђавог Црногорца и свих неваљалстава једног рђавог слуге...”⁶⁰

На вијест о стријељању оштро реагује и јужнословенска штампа. Загребачки „Србобран” преноси вијест из Црне Горе: „Цетињски Нерон ће опет пред народом да одигра своју улогу, извјештали глумац, коме се негдашња позорница, васцијело Српство, сузила на оно мало биједне сиротиње, што се окупила гладна око његових степеница, изкривиће лице, и хвалиће Бога што је и оном приликом сачувао Црну Гору од напасти...”⁶¹

Проглашење Црне Горе за краљевину 1910. године, поводом ступања на пријесто, и педесет година књажевог брака са књагињом Миленом, образложено је тиме да је спроведено „по жељи и наваливању народа црногорскога”. Између осталог, то је била једна од мјера за побољшање репутације династије у земљи и иностранству, али краљевска круна није битније утицала на углед и позицију династије Петровића, последице жестоког и крвавог обрачуна са неистомишљеницима, политичких процеса и других метода гушења демократског покрета, грађанских и личних слобода.⁶²

⁵⁹ Н. Ракочевић, *Црногорски студенти на универзитетима...*, 810; Исти аутор, *Политички односи Црне Горе и Србије*, н. дј., 99.

⁶⁰ „Споменица колашинским жртвама”, издао у име „Одбора црногорске универзитетске омладине” Крсто Поповић, Београд, 1910, 1-8.

⁶¹ „Србобран”, бр. 256, 23. 11. 1909.

⁶² Радослав М. Распоповић, *Дипломација Црне Горе 1711-1918*, Подгорица-Београд, 1996, 449; С. Поповић, н. дј., 429-430.

Сагледавајући друштвено-економски развитак у Црној Гори тога доба, може се закључити да су устав и парламентаризам били непознаница, често кршени и погрешно тумачени, али су савремени токови у Европи тражили промјене у друштву. Најкраће, да се послужимо мишљењем књажевог војводе Сима Поповића, који је за устав између осталог казао „...да је растреса Црногорце јаче и брже но се очекивало...”⁶³

Књаз Никола је очигледно био свјестан да је прогонима политичких неистомишљеника пољуљао углед који је несумњиво имао, тако да је највјероватније један од разлога да се прогласи краљем и покушај да поврати пријашњи ауторитет и поштовање.

Члановима Народне странке, односно осуђеним из двије афере, у временским размацима, давао је помиловање и слободу, али тај поступак није имао већег ефекта у народу, који се није мирио са постојећим стањем и кршењем грађанских и личних слобода. Драстичним мјерама је само на одређено вријеме заустављено опозиционо дјеловање. Оно ће се појавити касније, у новим околностима и са другим људима, али и радикалнијим захтјевима.

Период од Устава до Краљевине у Црној Гори протекао је у знаку бурних догађаја, са демократијом у повоју, често погрешно схватаном, при чему су често погрешно схватаном, при чему су често ишле у крајност и власт и опозиција.

Vukić ILINČIĆ

BASIC FEATURES OF THE OPPOSITION MOVEMENT IN MONTENEGRO DURING THE REIGN OF THE DUKE NIKOLA FROM 1905 TO 1910

Summary

The first Montenegrin Constitution was a turning point in the political life of the country. On passing this act, Montenegro legalized a new form of rule – constitutional and parliamentary monarchy. However, it was an outstanding advance, both de facto and de iure, compared to the previous form of rule – autocracy.

But the new socio-political situation gave rise to politicization of masses, parliamentary and political competitions. Moreover, both government and opposition sought for some illegal, prohibited political means, which consequently, stained the reputation of the Duke Nikola and the Petrović Njegoš dynasty.

⁶³ С. Поповић, н. дј., 474.

